

■ CONVIVENZA

Era Ötzi forsa in Anglais?

DA CLAUDIA CADRUVI*/ ANR

Is emprims alpinists sajan stads ils Anglais, legian ins trasora puspè. Els sajan raivids sco piuniers sin ils pli auts pizs. Els pievels da las Alps percunter hajan temì ils culms. Els crajevan ch'i vivian drags e demunis en la grippe. En inqual lieu aveva la Baselia perfin scumandà a la glieud dad ir en muntogna.

L'emprima giada che jau Lhai legì quai en in cudesch u en ina gasetta n'hai jau betg fatg cas. La segunda giada sun jau stada surstada che naging na protesta, sch'ins d'ersa talas famas. E la terza giada sun jau ma grittentada e ma dumandada: Na datti nagliur in istoricher svizzer, austriac u franzos che fiss pipa da mussar che quai na constat gnanc?

Is Anglais sa preschentan lugent sco eroxs temeraris. Il meglier va quai sa chapescha en cumparegliaziun cun pievels indigens temelits. Ma stuain nus propi crair la paraula dal colonialissem alpinistic? Jau na poss en mintga cas betg m'imaginar ch'ìls pievels da las Alps hajan vivì millennis a la lunga en las muntognas senza ch'insatgi fiss insacura vegnì sin l'idea dad ir amunt. U era Ötzi forsa in Anglais?

Po dar ch'ìls muntagnards avevan auter da far che da sa chavaltgar per las gondas enturn e da rampignar da la grippe siadora. Forsa avevan els er in tschert respect da demunis. Ma gist questa tema ha segir era cutizza in u l'auter giuven giagliard dad ir a guardar, nua ch'il drag abitia insumma. Ed in u l'auter chatschader u pastur vegn segir ad avair gè mustgas dad ir in di da

bell'aura fin sisum il piz per guardar quant lunsch ch'ins vesa. Ma ils chatschaders, pasturs e giuven indigens da pli baud n'han sa chapescha betg pendì lur turas vi dal zain grond e cunzunt: Naging dad els n'ha scrit si insatge.

Auter ils Anglais che han cumenzà enturn il 1850 a vegnir en las Alps. Els avevan bler temp, in sfratg daners e sper buns equipments era palpìri en lur valischs. Els han tschertgà las aventuras ed han manà manidlamain cudesch. En diaris han els descrit lur rutas ed èn sa gloriads cun lur bravuras. Els diaris valan oz sco documents istorics che demusan tgi che ha tschentà sco emprim ses pe sin noss pizs – u simplamain tgi che ha scrit si quai sco emprim. Bliers da quests Anglais avessan dal reminent gè da scriver pauc, sche guides indigens sco Christian Klucker (1853–1828) n'avesan betg manà els sin rutas segiras sin il culm e puspè enavos.

Mai na deva betg mo Mils Anglais che savevan scriver, mabain er ils cartografs. Lezs èn ids sin ils culms per far mesiraziuns – anc avant ils Anglais. Els stuessan perquai valair sco ils vairs piuniers alpinistics. Pader Placi a Spescha (1752–1833) è stà cartograf. El è stà sco em-

prim sin il Piz Valragn (Adula), sin il Terri e sin il Piz Urlaun. Sis giadas ha il pader empruvà da pudair sin il Tödi – er il 1824. Lezza giada ha el danovamain stuì turnar enavos, ma ses dus cumpogns, ils chatschaders da chamutschs Augustin Bisquolm e Placi Curschellas, han cuntinuà l'ascensiu e cuntanschì il piz.

L'onn 1950 ha gè lieu la L'primascensiu dal Piz Bernina en ina sumeglianta cumposiziun. Il cartograf ed inschigner forestal grischun Johann Wilhelm Fortunat Coaz ha cuntanschì il piz ensemen cun ils guides indigens Jon e Lorenz Raguth Tschärner.

* Claudia Cadruvi è redactura tar l'Agentura da Novitads Rumantscha (ANR) e mamma da trais uffants. Ella è creschida si a Cuira e viva oz ad Uznach en il chantun da Son Gagl.

Vocabulari

raiver	= klettern
il pli auts pizs	= die höchsten Berge
drag	= Drache
demuni	= böser Geist
grippe	= hier: Felsen
fama	= Gerücht
nagliur	= nirgends
constar	= stimmen, zutreffen
erox temerari	= kühner Held
temeligt	= ängstlich
paraula	= Märchen
chavaltgar	= herumklettern
gonda	= Geröllhalde
rampignar	= kraxeln, klettern
giagliard	= mutig
avoir mustgas	= Lust haben
zain grond	= grosse Glocke
valisch	= Koffer
manidlamain	= gründlich
diari	= Tagebuch
chamutsch	= Gämse
primascensiu	= Erstbesteigung

Die Kolumne «Convivenza» erscheint in der Regel am Montag in der «Südostschweiz» und in der romanischen Tageszeitung «La Quotidiana». Unterstützt wird das Projekt von der romanischen Sprachorganisation Lia Rumantscha. Für Leserinnen und Leser, die nicht Romanisch verstehen, gibt es im Internet eine deutsche Übersetzung, und zwar unter www.suedostschweiz.ch/blogs.